

PRESENTACIÓ

Des de fa més d'un any, estem assistint a les primeres falles polítiques de la crisi capitalista mundial inaugurada el 2008. Les revolucions al món àrab, la rebel·lió popular grega contra el Pacte de l'Euro i la irrupció de la gent indignada tant a les places de l'Estat espanyol com a les de Nova York, Tel Aviv o Moscou tornen a recordar-nos que la paraula democràcia significa literalment un règim de "poder popular", no una pantomima legitimadora del parlamentarisme burgès.

Els indignats de Nova York ens han recordat també que la "democràcia" realment (in)existent defensa els interessos de l'1% de la població —els grans financers, empresaris i grans fortunes en general— i que la gent que surt al carrer i a les places representa el 99% restant. Ara que les revolucions àrabs han enderrocat tiranies com les de Ben Alí o Mu-barak i que els pobles d'Europa i del món comencen a entendre que la defensa dels drets socials i laborals elementals és cada cop més incompatible amb la continuïtat del capitalisme, és urgent abordar quin tipus de democràcia alternativa necessitem. Una "democràcia real" per garantir una redistribució en profunditat de la riquesa, una reducció radical de la jornada laboral, una reapropiació social dels béns comuns saquejats per quaranta anys de neoliberalisme, una participació activa de treballadors i usuaris en la gestió dels serveis públics, una desburocratització general que actualitzi la perspectiva de l'extinció de l'Estat, una participació efectiva en les grans decisions que condicionen la vida de milions de persones, una socialització desprofessionalitzadora de la política...

Després de l'enfonsament de l'estalinisme i dels països de l'Est, els ideòlegs del capitalisme triomfant van afirmar amb arrogància que la història s'havia acabat. Suposadament, qualsevol alternativa a la "societat

EL NEOLIBERALISME ECONÒMIC HA TINGUT EL SEU CORRELAT POLÍTIC EN UN CREIXENT AUTORITARISME DE L'ESTAT

de mercat” conduiria inevitablement a la misèria i l'escassetat i qualsevol temptativa de superació de la democràcia formal burgesa seria indisso- ciabile del lliscament cap a la dictadura totalitària. Doncs bé, els règims parlamentaris actuals pateixen un llarg procés d'involució política. Efec- tivament, el neoliberalisme econòmic ha tingut el seu correlat polític en un creixent autoritarisme de l'Estat: govern per decret, buidament del poder dels parlaments, transferència brutal de sobirania a institucions supranacionals antidemocràtiques, legislacions d'excepció, limitació del dret de vaga i manifestació, persecució i/o traves administratives contra corrents polítics revolucionaris, etc. És més, com ha denunciat el mo- viment del 15M, “la seva democràcia” està corcada pel neoliberalisme i totalment sotmesa als dictats de les finances, que exerceixen el seu xantatge a través de l'especulació sobre el deute públic, el finançament corruptor dels grans partits i el control de bona part dels mitjans de co- municació de masses.

Cap país on hi hagi desigualtats socials significatives i en què els grans mitjans de producció i comunicació estiguin en mans d'un grapat d'accionistes es pot considerar democràtic, encara que tingui una cons- titució, un parlament i eleccions periòdiques. Una democràcia efectiva ha de proporcionar els mitjans materials, econòmics, socials i culturals per- què el conjunt de la població pugui exercir-la. Les creixents desigualtats i una sagnant exclusió social han convertit els règims parlamentaris actu- als en democràcies censitàries de facto. Això, unit a la creixent subordina- ció de bona part dels partits d'origen socialdemòcrata, stalinista o verd als dictats de l'establishment polític-mediàtic i la consegüent inexistència, de moment, d'una esquerra anticapitalista i de classe amb audiència de masses, expliquen l'enorme desafecció del poble d'esquerres cap a la po- lítica institucional i electoral. No obstant això, els i les anticapitalistes afir- mem la necessitat de perfilar en positiu un projecte de societat alternativa al capitalisme i de popularitzar-la per tots els mitjans al nostre abast. Una alternativa econòmica, social, ambiental i també institucional que parteixi de les lluites actuals però que entronqui amb les experiències i les lliçons del passat, que entrellaci teoria i pràctica, que lligui les lluites concretes actuals amb les reivindicacions anticapitalistes de conjunt.

Les institucions actuals serveixen per a gestionar el capitalisme, però no per a reformar-lo i molt menys per a enderrocar-lo. Avui el debat sobre estratègia anticapitalista lliga inextricablement els seus continguts socioeconòmics i ambientals amb la naturalesa de les institucions alternatives que haurien de materialitzar-los. Aquest Text de Combat del nostre company Claudio Katz, que ressegueix experiències històriques, iniciatives actuals i processos en curs, és un punt de partida extraordinàriament útil per plantejar els contorns d'una democràcia política i social capaç d'inaugurar la transició al socialisme que amb tanta urgència necessitem per superar la barbàrie social i la catàstrofe mediambiental en que estem immersos. A més, situa en primer pla el que potser és l'aprenentatge més important i dolorós de les experiències de l'esquerra i el marxisme del segle XX: que sense socialisme no hi ha democràcia i que sense democràcia no es pot construir el socialisme. Una frase que constitueix tot un programa!

Andreu Coll, març de 2012

RESUM

Una democràcia substancial només pot construir-se suprimint la dominació capitalista, eliminant la desigualtat i dotant als ciutadans de poder efectiu en totes les àrees de la vida social. Podrem assolir aquestes fites amb una democràcia socialista diferenciada del fracassat totalitarisme burocràtic, que actualitzi els vells ideals i implementi noves formes de participació popular.

Aquest projecte exigeix gestar una altra democràcia i no pas radicalitzar l'existent. Requereix partir de caracteritzacions de classe per a comprendre el constitucionalisme contemporani i introduir transformacions radicals, que no es redueixen a expandir un imaginari d'igualtat. També pressuposa reprendre la tradició que va oposar les revolucions democràtiques amb les revolucions burgeses.

La regulació dels mercats, l'eixamplament de l'espai públic i l'acció municipal són temes de controvèrsia amb la democràcia participativa. En absència de perspectives socialistes, les iniciatives democratitzadores en aquests camps no modifiquen l'ordre vigent. El pressupost participatiu de Porto Alegre dóna un exemple d'aquestes limitacions, però a Veneçuela tendeix a verificar-se un altre camí, en la mesura que continuï la radicalització del procés bolivarià.

És un error majúscul desconèixer la rellevància actual de la democràcia per a un projecte socialista. Aquest desencert es comprova en els plantejaments favorables a la dictadura del proletariat, que eludeixen caracteritzar el futur règim polític. També és incorrecte identificar la transició postcapitalista amb el lideratge d'un partit únic, ja que aquesta organització no pot processar l'heterogeneïtat política de les classes populars. Aquestes conclusions són importants per a una renovació socialista a

**LES TENSIONS ENTRE PARTICIPACIÓ COL·LECTIVA
I DESENVOLUPAMENT PERSONAL NO
DESAPAREIXERAN EN UNA TRANSICIÓ SOCIALISTA,
PERÒ ES PRODUIRAN EN UN MARC DE PRINCIPIS
IGUALITARIS**

Cuba que impedeixi la restauració capitalista. També són rellevants per a la discussió que ha suscitat a Veneçuela la conformació del nou partit socialista.

A diferència del plantejament consellista, la democràcia socialista no equipara els organismes sorgits d'una revolta popular amb les institucions postcapitalistes. Reconeix les peculiaritats de l'experiència soviètica i promou la representació indirecta. També recupera el realisme que van exhibir els marxistes clàssics per a concebre un sistema polític emancipador. Les tensions entre participació col·lectiva i desenvolupament personal no desapareixeran en una transició socialista, però es produiran en un marc de principis igualitaris.

LA DEMOCRÀCIA SOCIALISTA DEL SEGLE XXI

Claudio Katz¹

Quin hauria de ser el règim polític d'una societat post-capitalista? Aquest interrogant cobra actualitat, a mesura que el socialisme del segle XXI comença a debatre's en el moviment popular. Una opció a considerar és la democràcia socialista com un projecte superador, tant del constitucionalisme i del localisme assajats a la regió, com del totalitarisme burocràtic implementat a "l'ex camp socialista".

---

1. Economista, investigador i professor. Membre d'EDI (Economistas de Izquierda). El seu web és: www.lahaine.org/katz

PROJECTES I OBJECTIUS

El socialisme apunta a construir una societat igualitària a partir de l'eradicació del capitalisme i l'expansió de la propietat col·lectiva dels mitjans de producció. Aquest procés exigeix desenvolupar l'autodeterminació popular, sota una modalitat que hauria de contenir les característiques d'una democràcia socialista. Aquest sistema polític substituirà el règim actualment dominat pels banquers, els industrials i els buròcrates per un govern sobirà del poble, que posarà en pràctica una democràcia real².

En sostreure els drets essencials (educació, salut, alimentació, ingrés bàsic) de les regles de mercat, una transformació socialista permetrà millorar el nivell de vida i reduir dràsticament la desigualtat. La paulatina socialització del procés productiu aportarà a la població els recursos, el temps i les qualificacions necessàries per a participar, deliberar i decidir les destinacions de la societat.

Aquests canvis afavoriran l'expansió de la democràcia a totes les àrees de la vida social. Formes de gestió majoritàries serien introduïdes en l'economia (fàbriques, bancs, serveis), l'estat (administració, exèrcit, justícia) i l'activitat pública (educació, salut, mitjans de comunicació). La mera rotació de funcionaris al servei de les classes dominants quedarà substituïda per una efectiva presència dels exponents de l'opinió popular. D'aquesta forma desapareixeria la separació entre esferes polítiques — formalment sotmeses al vot ciutadà — i àrees econòmiques exceptuades

---

2. Hem exposat els fonaments teòrics i econòmics d'aquesta transformació en un llibre recent. En aquest article aprofundirem l'anàlisi del règim polític d'aquest procés. Vegeu Claudio Katz, *El porvenir del socialismo*, Ed. Herramienta e Imago Mundi, Buenos Aires, 2004.

ELS DRETS POLÍTICS QUE TOTS ELS MEMBRES DE LA SOCIETAT JA POSSEIXEN AMB INDEPENDÈNCIA DEL SEU STATUS SOCIAL, RAÇA O RELIGIÓ, QUEDARAN TRANSFORMATS EN DRETS PLENS D'INDIVIDUS EMANCIPATS

d'aquest principi. Desapareixeria la fractura que ha permès als capitalistes dominar, sense transparentar la supremacia que exerceixen en la societat actual.

La democràcia socialista generalitzarà totes les iniciatives que afavoreixen la intervenció massiva. La deliberació popular, les audiències públiques i les consultes periòdiques ja no seran episodis passatgers. Conformaran la norma usual d'un sistema regit per l'administració i sostingut en mecanismes de participació, representació i control col·lectiu.

Les principals decisions quedaran sotmeses al dictamen del vot, que expressarà el poder real dels votants. Els comicis actualment consensuats per les classes opressores es transformaran en desenllaços reals de la voluntat col·lectiva. Aquests actes dilucidaran cruïlles rellevants, resoldran conflictes i donaran aval a les iniciatives millor acollides.

La democràcia socialista eixemplaria l'abast del sufragi, que els capitalistes han integrat a la seva gestió de l'ordre vigent. Aquesta absorció ha implicat la conversió de conquestes populars en instruments de legitimitació de l'*statu quo*. Des de mitjans del segle XIX, cada ampliació geogràfica del constitucionalisme ha portat a aquest reforçament de la supremacia capitalista³.

En convertir els drets formals en atributs substancials, la democràcia socialista modificarà el caràcter de la ciutadania. Els drets polítics que tots els membres de la societat ja posseïxen amb independència del seu status social, raça o religió, quedaran transformats en drets plens d'individus emancipats. Aquest salt històric assentarà les bases per a gestar la democràcia real del segle XXI. S'afermarà la remodelació dels sistemes polítics a escala regional, continental i mundial, però al servei de la població i no d'un grupat de bancs o empreses transnacionals.

---

3. Les classes dominants van arribar empíricament a aquesta compatibilitat a Gran Bretanya, després de successives reformes electorals (1832, 1859, 1884). A Estats Units es va arribar a la mateixa síntesi mitjançant mecanismes de representativitat indirecta, que van neutralitzar la voluntat de la majoria. A Europa Occidental es va consumir aquest propòsit a través d'alternances bipartidistes, varietats multipartidistes o coalicions parlamentàries, que asseguren als capitalistes el control del règim polític.

ANTECEDENTS I PRECURSORS

El col·lapse registrat a la Unió Soviètica i Europa Oriental confirma que el socialisme no pot construir-se sense democràcia. Les tiranies es van enfonsar en aquests països enmig de l'hostilitat i la indiferència popular, perquè havien sufocat els elements de socialisme que contenien al principi. Actuaven com dictadures dirigides per una capa de buròcrates divorciats de la població. Per a reconstruir un programa socialista cal exposar amb nitidesa aquesta incompatibilitat del totalitarisme amb un projecte anticapitalista.

La democràcia i el socialisme transiten pel mateix carril. És impossible erigir una nova societat sense crear condicions de creixent llibertat. La democràcia socialista reuniria ambdues fites i actualitzaria l'objectiu de Marx d'avançar conjuntament cap a l'emancipació "política i humana".

Aquest projecte s'inspira especialment en la síntesi que va promoure Rosa Luxemburg en rebutjar la identificació convencional de la democràcia amb el capitalisme. No només va ressaltar l'antagonisme que oposa la sobirania popular amb els privilegis classistes, sinó que va promoure l'ampliació de les llibertats públiques conquerides sota l'ordre burgès. Va remarcar especialment el rol que tenen els drets electorals en la preparació d'un govern postcapitalista.

Luxemburg va contraposar la democràcia supèrflua que pregona la burgesia a la democràcia integral que necessiten els treballadors. No li va assignar a aquest mecanisme una finalitat purament instrumental, a utilitzar o rebutjar en funció de cada conjuntura política. Va subratllar la gravitació de la democràcia genuïna per a la maduració política de les masses i la gestació del socialisme. Aquesta confiança en l'acció popular

EL CONSTITUCIONALISME CONTEMPORANI MANTÉ AQUEST MENYSPREU CAP A LES MASSES, SOTA LA PANTALLA DEL FORMALISME REPUBLICÀ

i el rebuig de qualsevol substitució d'aquest protagonisme constitueixen el fonament de la democràcia socialista⁴.

La democràcia plena és un vell ideal dels oprimits gestat en confrontació amb l'elitisme. El constitucionalisme contemporani manté aquest menyspreu cap a les masses, sota la pantalla del formalisme republicà. Ja no identifica directament la democràcia amb el desordre, la munió i la degeneració de governs sotmesos a multituds incultes. Però accepta únicament el règim polític que preserva el poder dels capitalistes. Per contra, la democràcia socialista es basa en el principi igualitari que reivindica el govern de les majories. Reprèn les fites concebudes pels utopistes del segle XVI, pels teòrics roussonians i pels rebels, que al segle XIX van buscar gestar una "democràcia social" fusionant els drets ciutadans amb les millores populars. Aquest projecte es contraposava a la "democràcia colonial" (erigides en àrees expropiades a la població nadiua), a la "democràcia imperialista" (instrumentada per les grans potències) i a la "democràcia liberal" (que va sorgir assentada en la proscripció del gruix de la població)⁵.

Aquesta mateixa tradició es va expressar a Amèrica Llatina en els programes radicals esbossats pels sectors revolucionaris que van intentar acoblar les formes republicanes amb l'emancipació dels esclaus i els serfs. La "democràcia social" sempre va ésser en aquesta regió una batalla per la reforma agrària, la independència nacional i l'eliminació de l'elitisme oligàrquic.

Aquestes herències són tan significatives com l'antecedent atenès, que atorgava preeminència al ciutadà. A diferència del constitucionalisme burgès, a la *polis* de l'Antiguitat no existien àrees protegides del vot. La societat s'assentava en estratificacions nítides (els esclaus, les dones i els estrangers mancaven de drets), però qui gaudien de l'atribut de la ciutadania influïen realment en la destinació de la ciutat.

---

4. Rosa Luxemburg, "Reforma o revolució", a *Obras escogidas*, tom 1, Ed Ayuso, Madrid, 1978.

5. Arthur Rosenberg, *Democracia y socialismo*, Cuadernos de Pasado y Presente, México, 1981 (caps. 2 i 3).

“RADICALITZAR LA DEMOCRÀCIA”

Una tesi que proclama proximitat amb la democràcia socialista postula estendre la igualtat a tots els àmbits de la societat, per a completar el procés inaugurat el 1789. Considera que la democràcia és un concepte que dóna els impulsos suficients per a consumir aquesta ampliació. Estima que facilita els avanços progressistes perquè propaga un imaginari d'equitat i suposa que amb la guia d'aquest principi es poden encarar “noves revolucions” que “radicalitzin la democràcia”⁶.

Però aquest impuls mai no ha bastat per a implementar transformacions significatives. El potencial igualitari que efectivament conté el concepte de democràcia no permet eliminar els obstacles que interposa el capitalisme a la realització plena d'aquest projecte. Els seus ideals implícits només aporten un component a l'arsenal de recursos necessari per a assolir aquest objectiu. Però hi ha altre problema. La democràcia arrossega múltiples significats. En la seva accepció formal o constitucionalista no soscava el capitalisme, sinó que reforça aquest sistema. Per això convé aclarir sempre que la democràcia socialista i la burgesa són dos projectes antagònics i no graons de concreció d'una mateixa fita.

La proposta de “radicalitzar la democràcia” desconeix aquesta oposició i concep el socialisme com un estadi, que en algun moment emergirà del perfeccionament de les institucions liberals. Proposa assolir aquest objectiu transitant el camí socialdemòcrata de millores paulatines del capitalisme, sense explicar per què aquest recorregut va fallar tantes vega-

---

6. Ernesto Laclau, *Hegemonía y estrategia socialista: hacia una radicalización de la democracia*, Fondo de Cultura Económica, Buenos Aires, 1987 (Prefaci i cap. 4).

AQUESTS ASSOLIMENTS ES VAN OBTENIR EN FORMA DIRECTA PEL TEMOR DE LES CLASSES DOMINANTS A UN ESCLAT, EN UNA DINÀMICA QUE PERSISTIRÀ EN EL FUTUR

des. A més, utilitza el terme “revolució democràtica” en un sentit desconcertant, com antònim de qualsevol subversió de l'ordre vigent.

El que habitualment es cataloga com gradualisme, conservadurisme o reformisme aquí s'anomena revolució. La confusió és majúscula, perquè amb aquest terme s'al·ludeix un esdeveniment explícitament oposat a la tradició jacobina o marxista. La revolució democràtica no implica en aquest cas ruptures amb el règim capitalista, sinó només irradiacions d'un imaginari d'igualtat, llibertat i fraternitat.

Aquesta expansió s'assembla més aviat a un consens de creences que a l'exercici efectiu de la sobirania popular. Encoratja una revolució democràtica destinada a transformar les esperances, els discursos o les narracions, però no la dura realitat de la vida social. Com aquest canvi és postulat, a més, en convivència amb la ideologia liberal, manca de qualsevol punt de contacte amb un programa socialista genuí.

Les revolucions democràtiques del passat no es van reduir a modificar l'imaginari de la població. Van sacsejar el règim opressor, mitjansant revoltes massives que van arrasar les institucions de les classes dominants. Aquestes commocions van imposar una escala de llibertats públiques que sempre va desbordar la seva localització inicial. La Revolució francesa va inaugurar aquest efecte de contagi, que es va repetir a tots els continents durant els últims dos segles.

Les conquestes democràtiques sempre han requerit revolucions palpables i no només imatges dels seus resultats potencials. Aquests assoliments es van obtenir de manera directa pel temor de les classes dominants a un esclat, en una dinàmica que persistirà en el futur. Per aquesta raó la democràcia plena emergirà de processos revolucionaris i no de la “radicalització” d'institucions liberals.

L'antecedent jacobí o marxista no ha perdut vigència. S'han tornat obsoletes les revolucions burgeses, però no les seves equivalents democràtiques. Mentre que el primer tipus de convulsions apuntava a buidar el desenvolupament del capitalisme, la segona variant va apuntar a expandir els drets d'organització i expressió dels oprimits. Ambdós esdeveniments van irrompre freqüentment de manera combinada, però les revolucions burgeses van ésser sempre hostils a la intervenció de les masses i van

PER AQUESTA RAÓ, LA REVOLUCIÓ DEMOCRÀTICA TÉ UN ABAST POTENCIALMENT SOCIALISTA I EL SEU ASSOLIMENT EXIGEIX REFORMES, RUPTURES RADICALS I REVOLUCIONS

transitar un passiu recorregut des de dalt. Les revolucions democràtiques es van desenvolupar, en canvi, des de baix i amb gran recolzament popular. La bretxa entre ambdós processos —que era molt reduïda a l'inici del capitalisme— s'ha transformat en l'actualitat en un abisme.

Per aquesta raó, la revolució democràtica té un abast potencialment socialista i el seu assoliment exigeix reformes, ruptures radicals i revolucions. Impugnar aquest vincle és l'avantsala de la deserció social-liberal, que comença fitant les millores al marc institucionalista i acaba abandonant qualsevol acció per a obtenir aquestes conquestes.

Un procés real de revolució democràtica deslliga la resistència dels poderosos i té implicacions socialistes. Un cop traspassada certa frontera de concessions, els capitalistes defensen aferrissadament els seus privilegis i generen conflictes que convulsionen l'ordre vigent. La revolució constitueix un moment essencial —encara que no únic, ni màgic— de gestació de la democràcia socialista. És un esdeveniment extraordinari que ha de ser analitzat amb serietat, sense abusar del terme ni deformar el seu contingut.

L'OMISSIÓ CLASSISTA

Els partidaris de radicalitzar la democràcia conceben la seva proposta en oposició a qualsevol raonament de classe. Atribuïxen a aquest fonament un sentit “existencialista” que obstaculitza la caracterització dels sistemes polítics. Propicien en canvi un enfocament “postmarxista”, que permeti identificar tots els participants de la batalla per expandir la democràcia⁷.

Però és possible analitzar aquesta lluita ignorant la seva dimensió classista? Qualsevol observació històrica desmenteix aquesta pretensió. Durant segles les diferents interpretacions de la democràcia van estar associades amb règims fonamentals en la superació de les classes, la generalització d'una sola classe o la dominació d'un grup social sobre un altre.

El primer plantejament va ser albirat pels utopistes de l'Edat Mitjana, reprès pels pensadors comunistes i conceptualitzat per Marx. La segona visió va ser plantejada per Rousseau, que va imaginar un sistema on ningú acumulés riqueses suficients per a convertir-se en explotador. Igual que Jefferson pregonava un règim polític basat en petits productors independents. El tercer enfocament va ser plantejat pel liberalisme clàssic, que des de mitjan segle XIX va promoure el sufragi censitari. Aquesta variant mai no va ocultar el seu marcat caràcter de classe i el seu propòsit de garantir els privilegis de les classes opressores. El fonament classista es troba, per tant, present en les tesis igualitaristes i en els projectes de perpetuació de la desigualtat. Discutir el sistema polític ometent aquest fet fonamental porta a l'il·lusori terreny de la neutralitat social, que transiten totes les variants del constitucionalisme. Aquests enfocaments desconeixen la distinció entre democràcia formal i subs-

---

7. Laclau, *Hegemonia...*, op. cit. (Prefaci, cap. 4).

L'ANÀLISI DE CLASSE ÉS TAMBÉ INDISPENSABLE PER A EXPLICAR LES RELACIONS QUE VINCULEN ALS DIFERENTS SECTORS CAPITALISTES (FINANCER, INDUSTRIAL, DELS SERVEIS O L'AGRE) AMB L'ELIT BUROCRÀTICA QUE MANEJA L'ESTAT

tancial, i difonen el mite de règims polítics supraclassistes favorables al bé comú.

Amb aquesta mirada resulta impossible reconèixer com l'estratificació social condiona la vida política de qualsevol societat de classes i de quina forma el constitucionalisme actual opera com un sistema de dominació dels privilegiats. Per a clarificar aquest caràcter de classe, els marxistes utilitzen diferents denominacions, com "democràcia burgesa" o "capitalisme democràtic".

El condicionament classista explica la bretxa que separa el constitucionalisme actual de la democràcia real. Si s'omet aquest fet perd sentit la crida a expandir la igualtat a tots els àmbits de la societat, perquè no s'especifica quin és el fonament de la desigualtat a corregir.

L'anàlisi de classe és també indispensable per a explicar les relacions que vinculen els diferents sectors capitalistes (financer, industrial, dels serveis o l'agre) amb l'elit burocràtica que domina l'estat. Aquesta brúixola és vital, perquè aporta la jerarquia analítica necessària per a comprendre el rol de tots els actors del sistema polític contemporani.

Lluny d'introduir un entrebanc "reduccionista", l'enfocament de classe és la clau mestra d'aquesta indagació. Permet capturar com es posicionen objectivament els diferents grups dominadors i dominats en l'escenari social. Aquest retrat és també indispensable per a explicar per què els treballadors són periòdicament empesos a xocar amb un règim polític que els oprimeix.

El gran núvol d'ambigüitats que envolta el projecte de "radicalitzar la democràcia" deriva de la seva indefinició classista. Aquest plantejament promou la igualtat però oblida l'explotació i afavoreix la participació ciutadana, sense definir quin rol juga cada sector popular. En la seva presentació més audaç suggereix algun fi socialista, però rebutja qualsevol ruptura amb el capitalisme. En síntesi: és un enfocament que ha perdut qualsevol punt de contacte amb la democràcia socialista.

REGULAR ELS MERCATS

Dintre del multifacètic univers de corrents que propugnen la democràcia participativa es poden distingir dues grans variants. Un primer grup radical promou la intervenció popular i adopta una perspectiva anticapitalista. Un altre enfocament és afí a la socialdemocràcia o al keynesianisme i limita l'activisme ciutadà als marcs preestablerts per les classes dominants⁸.

El projecte de la democràcia socialista manté afinitats amb la primera variant i fortes discrepàncies amb la segona. Però com tots els plantejaments s'entrecruen i comparteixen escenaris i demandes comunes, no és senzill distingir les compatibilitats i les divergències. Aquests posicionaments es defineixen en la pràctica política i també poden ser aclarits en certs debats conceptuals. Aquestes discussions actualment involucren tres àrees: la regulació estatal, l'espai públic i l'acció als municipis⁹.

La proposta de regular els mercats apunta en totes les iniciatives a reduir les desigualtats socials i gestar una democràcia real. En la perspectiva del socialisme i dels corrents participatius radicals, aquest control ha de facilitar conquestes populars, desvinculant els drets socials (i por-

---

8. Hem analitzat les característiques d'aquest segon corrent en el nostre text precedent. Claudio Katz, "Interpretaciones de la democracia en América Latina" (La Haine, Rebelión, Aporrea).

9. Aquests temes són abordats per: Atilio Borón, *Estado, capitalismo y democracia en América Latina*, UBA-CBC, 1997 (cap. 5). Atilio Borón, *Tras el Buho de Minerva*, Fondo de Cultura Económica, Buenos Aires, 2000 (cap. 6). Emir Sader, "Hacia otras democracias", a *Desarrollo, Eurocentrismo y Economía Popular*, Minep, Caracas, 2006. Marta Harnecker, *La izquierda en el umbral del siglo XXI*. Editorial Siglo XXI, Madrid, 2000 (Tercera part, cap. 5). Marta Harnecker. "La izquierda latinoamericana y la construcción de alternativas", a *Laberinto* n.º 6, Málaga, juny de 2001.

EL PROGRAMA SOCIALISTA BUSCA REDUIR LA GRAVITACIÓ DELS MERCATS PER A FACILITAR LA SEVA PROGRESSIVA EXTINCIÓ EN UNA SOCIETAT SENSE CLASSES

cions creixents del salari) de les exigències d'inversió o rendibilitat. La funció d'aquesta desconexió és reforçar la cohesió dels treballadors en la seva lluita contra el capital. Per contra, l'enfocament socialdemòcrata o keynesià propicia la regulació dels mercats per a estabilitzar el funcionament del capitalisme. Busca reduir la intensitat dels cicles, disminuir l'impacte de les recessions i limitar el poder dels financers. Les millores socials són concebudes com un correlat d'aquests objectius empresarials.

El rerefons d'aquesta divergència són objectius històrics completament oposats. El programa socialista busca reduir la gravitació dels mercats per a facilitar la seva extinció progressiva en una societat sense classes. El plantejament keynesià pretén, en canvi, eternitzar la presència d'aquests organismes amb l'auxili de la supervisió estatal.

Com el mercat és el mecanisme d'intercanvi a través del qual les empreses realitzen la plusvàlua creada pels treballadors en el procés de producció, la regulació d'aquesta entitat pot servir per a limitar aquesta explotació o per a consolidar-la. Els socialistes promouen el primer camí i els socialdemòcrates, el segon.

Moltes propostes de la democràcia participativa naveguen entre ambdues perspectives sense definir una fita clara. Per aquesta raó concentren les seves demandes en el control dels mercats, eludint tota referència al capitalisme i al socialisme. Però aquesta ommissió porta a múltiples confusions, perquè el mercat no és idèntic al capitalisme. És un dels fonaments d'aquesta manera de producció, que se sosté també en el treball assalariat i la propietat privada dels mitjans de producció.

A diferència del capitalisme, el mercat no és un obstacle absolut per al desenvolupament d'una democràcia genuïna. Va precedir durant segles el règim social actual i el succeirà durant un període significatiu de transició socialista, que combinarà formes econòmiques mercantils i planificades. Aquesta coexistència perdurarà el temps requerit per a gestar una societat plenament igualitària. Durant aquesta fase el mercat no serà un impediment total, sinó un complement possible de la sobirania popular.

L'obstacle immediat per a la concreció d'una democràcia real no és per tant el mercat sinó el capitalisme. Si s'aspira a conquerir la sobira-

nia popular, cal emmarcar l'exigència de regular aquests organismes en la perspectiva d'eradicar el sistema d'opressió que pateix el gruix de la població.

ESPai PÚBLIC I LOCALISME

La proposta d'ampliar la gravitació de l'esfera pública planteja un problema semblant. Aquesta àrea es contraposa en primera instància a l'àmbit privat dels negocis, l'acumulació i el lucre, però el seu eixamplament pot potenciar un projecte keynesià o anti-capitalista. Tal com passa amb la regulació dels mercats, aquest dilema acompanya tot increment de la presència estatal.

Algunes concepcions distingeixen, no obstant això, l'esfera pública de l'òrbita estatal, manifestament identificada amb les institucions coercitives i administratives que gestionen les classes dominants. El terreny públic és presentat, en canvi, com un àrea d'interessos comuns de la població, que s'ha gestat al costat de la ciutadania a mesura que es van afermar nombroses institucions (escolars, culturals, associatives), que mantenen certa autonomia de les normes formals de l'estat¹⁰.

Però aquesta peculiaritat no converteix l'esfera pública en un àmbit neutral i aliè als amos del poder. Només planteja una altra mediació d'aquest condicionament, en un terreny que es troba igualment sotmès a la influència ideològica i cultural de les classes que exerceixen l'hegemonia econòmica, política i militar de la societat.

Aquest control no adopta les formes explícites que assumeix en l'esfera privada, ni les modalitats coercitives que caracteritzen l'acció estatal. Però es verifica en totes les normes que regeixen sota el capitalisme per adaptar l'educació, la cultura, l'entreteniment o la vida quotidiana dels individus a les necessitats d'aquest sistema. Aquest emmotllament tendeix

---

10. El fonament d'aquestes tesis pot resseguir-se, entre altres llocs, als textos de Nicos Poulantzas "Introducción al estudio de la hegemonía en el Estado", a *Las clases sociales en el capitalismo actual*, Siglo XXI, Mèxic, 1976.

**L'ESPAI PÚBLIC ESTÀ SUBJECTE A LA INFLUÈNCIA
PREEMINENT DE LES CLASSES DOMINANTS, I
AQUESTA SITUACIÓ TENDEIX A PERPETUAR-SE, SI LA
PARTICIPACIÓ POPULAR NO ÉS ORIENTADA CAP A
UN PROJECTE SOCIALISTA**

a naturalitzar l'*statu quo* i inclou des de la formació de la força de treball fins a la manipulació de la informació o la propagació de la ideologia mercantil en els mitjans de comunicació.

En el marc del capitalisme, la simple ampliació de l'esfera pública no condueix a la democràcia genuïna. Aquesta extensió pot fins i tot contribuir al propòsit contrari de reforçar la reproducció de l'ordre vigent, si els dominadors afermen la seva influència. És important advertir aquesta possibilitat enfront dels afalacs indiscriminats de l'esfera pública, que no defineixen el contingut d'aquest àmbit o encobreixen amb aquesta atractiva denominació la reivindicació de l'estatisme. És falsa també la idealització d'aquest camp com un àrea autònoma de gestació espontània de l'igualitarisme. L'espai públic està subjecte a la influència preeminent de les classes dominants i aquesta situació tendeix a perpetuar-se si la participació popular no és orientada cap a un projecte socialista. Una cruïlla semblant es planteja amb l'acció municipal. En aquest terreny es processen necessitats peremptòries que estimulen la intervenció directa de la població. Aquesta participació pot incentivar mobilitzacions de major abast per reformes socials en perspectives anticapitalistes. Però el localisme també pot portar a comprimir la visió dels problemes socials amb mirades parroquials i preocupacions de curt abast, que despolititzen l'acció reivindicativa. Aquest estrenyiment acaba convalidant l'ordre capitalista.

És important reconèixer el doble fil del localisme, enfront de l'enlluernament que va generar aquesta acció en sectors de l'esquerra llatinoamericana durant els últims anys. Amb l'argument de "delegar el poder en la gent" es va justificar a diferents països la subscripció de compromisos amb sectors conservadors, que van reforçar el poder capitalista en diverses intendències.

La regulació dels mercats, l'eixamplament de l'esfera pública i l'acció local són problemes que clarifiquen la inclinació dels diferents corrents de la democràcia participativa cap a projectes socialdemòcrates o socialistes. Una experiència pràctica d'aquestes disjuntives s'ha pogut verificar a Porto Alegre.

L'elaboració col·lectiva del pressupost municipal a aquesta localitat brasilera va ser presentada com l'inici d'un procés general de democra-

tització de la societat. Es va concebre aquest procés com el primer pas cap al control social de l'estat i del mercat per part de la majoria popular¹¹.

---

11. Aquests objectius estan exposats a "Democràcia Socialista". Tesis. "Dossier Bresil: Le parti des travailleurs et le projet socialiste", a *Inprecor*, n.º 443-444, París, gener-febrer de 2000.

BALANÇ D'UNA EXPERIÈNCIA

Certs analistes avaluen que al cap de 12 anys s'ha assolit a Porto Alegre un nivell de participació de la població, que permet superar la passivitat constitucionalista. Estimen que el ciutadà es va convertir en un subjecte protagonista que s'apropia de la informació i defineix les destinacions de la despesa. Però els propis gestors de la iniciativa també reconeixen que aquest assaig va perdre impuls, va desembocar en discussions fragmentàries i va deixar un “regust amarg”¹².

En realitat, aquesta experiència va demostrar que ampliar els debats municipals no equival a construir poder popular. Va il·lustrar tots els problemes que genera discutir un pressupost local, l'assignació del qual es troba prèviament limitada per la política neoliberal. Mentre que els recursos de l'estat són gestionats al servei dels banquers, els municipis han de conformar-se amb una magra tallada.

El pressupost participatiu no ha estat un assaig exclusiu de Porto Alegre. Va ser aplicat des de 1978 a diverses localitats de Brasil i es va experimentar a 140 municipis (que van incloure 34 governats per intendants dretans). S'ha practicat també a ciutats nord-americanes i és adulat per l'*establishment* llatinoamericà i els tecnòcrates de Nacions Unides. Aquesta acceptació no confirma el seu “èxit”, sinó el caràcter inofensiu d'una iniciativa municipal que va perdre contingut radical.

Molts crítics remarquen, a més, que les sumes en debat només van involucrar el 10 o 20% dels fons en joc. Aquestes assignacions van tenir un caràcter indicatiu, van mancar de mecanismes sindicals de co-decisió

---

12. Olivio Dutra, *Presupuesto participativo y socialismo*, El Farol, Buenos Aires, 2002. Olivio Dutra, entrevista, Wainwright Hilary, Brandford Sue, sense editorial.

ÉS IMPORTANT EL DEBAT D'AQUEST BALANÇ AMB ELS AUTORS QUE VAN CONCEBRE AQUESTA EXPERIÈNCIA COM UN NEXE PRIVILEGIAT ENTRE LES DEMOCRÀCIES PARTICIPATIVA I SOCIALISTA

en aspectes que involucraven al món del treball i fins i tot van afavorir els capitalistes locals¹³.

És important el debat d'aquest balanç amb els autors que van concebre aquesta experiència com un nexa privilegiat entre les democràcies participativa i socialista. Van estimar que per aquesta via es podrien assolir conquestes populars, estendre els principis democràtics a l'economia i edificar l'hegemonia cultural dels treballadors¹⁴.

Però cap esbós d'aquest rumb es va verificar a Porto Alegre. La iniciativa no va alterar la gestió capitalista dels bancs, les empreses, els mitjans de comunicació, les institucions militars o els organismes educatius i sanitaris. Tampoc va permetre gestar un pol progressista, perquè va ser absorbit pel règim polític dels dominadors. Aquest desenllaç confirma que un rumb emancipador no s'obre pas sense ruptures amb els capitalistes.

La idealització del pressupost participatiu es va tornar més negativa quan va empalmar amb el continuïsm neoliberal de Lula. Aquesta coexistència va coincidir amb el gir autoritari del PT, que es va transformar en un cos d'administradors al servei dels negocis empresarials. Porto Alegre i el govern de Lula formen part d'una mateixa frustració. Ambdues experiències van corroborar la impossibilitat d'avançar en un projecte anticapitalista, a través d'una escala d'assoliments que comenci a les municipalitats, s'afirmi a les províncies i conclogui al govern nacional. Per aquest camí s'enforteixen les burocràcies que comencen hostilitzant el moviment social a nivell local i acaben administrant el país a favor de l'*establishment*.

---

13. Jean Philippe Divés, "Budget participatif: réalités et théorisations d'une expérience réformiste", a *Carré Rouge*, n.º 20, París, gener de 2002.

14. Maria Victoria Benavides, *Presupuesto participativo y socialismo*, El Farol, Buenos Aires, 2002.

UNA ALTRA FORMA D'INTERVENCIÓ POPULAR

El precedent brasiler és vital per al futur de Veneçuela. En aquest país la democràcia participativa té rang constitucional des de 1999, al costat d'altres assoliments que consagren conquestes socials (drets als indígenes, camperols, nens), nacionals (prohibició de bases estrangeres) i democràtiques (referèndum revocatori, obligació dels funcionaris de rendir comptes, normes de control massiu).

La formalització d'aquests drets no equival, no obstant això, a la seva instrumentació pràctica. En els fets predomina un escàs control popular sobre la gestió pública. Els intents de revertir aquest apadrinament amb "missions" i "cercles bolivarians" no han permès fins ara superar aquesta limitació. En un context d'alta mobilització popular, l'autonomia dels moviments socials encara és escassa.

Però a diferència de Brasil, el procés antiimperialista veneçolà té gran profunditat. La dreta ha patit derrotes contundents i els seus representants han estat desplaçats de l'aparell estatal. Aquest curs podria afirmar-se si els triomfs electorals que ve acumulant Chávez donen lloc a una major ruptura amb l'imperialisme i al sorgiment d'un poder popular.

Una nova seqüència de nacionalitzacions en sectors estratègics — juntament amb la creació dels Consells Comuns — podria apuntalar aquesta radicalització. Però un salt cap a la democràcia genuïna requerirà que els recursos d'aquestes transformacions contribueixin a la distribució de l'ingrés i no a l'enriquiment de grups capitalistes. També exigirà que la participació popular assumeixi un contingut efectiu.

El rumb del procés bolivarià es dirimeix en gran mesura a través d'un conflicte entre tendències a la democratització i al paternalisme. En un

país històricament modelat per una economia i una cultura de rendisme petrolier, la intervenció massiva és la clau per a un enlairament del socialisme del segle XXI.

DICTADURA DEL PROLETARIAT

Alguns enfocaments socialistes donen poca rellevància a la democràcia en el projecte anticapitalista. Gairebé ningú rebutja l'ús d'aquest terme amb algun adjectiu progressista (popular, antiimperialista, anticapitalista), però certs autors s'oposen a la representació, el pluralisme o la varietat de partits. Aquestes visions es recolzen en tres justificacions teòriques: la dictadura del proletariat, el partit únic i el consellisme.

La dictadura del proletariat és un lema amb pocs defensors contemporanis. Va ser utilitzat pels marxistes revolucionaris per a ressaltar la necessitat d'afrontar amb mecanismes coercitius la resistència dels capitalistes a perdre els seus privilegis. Es promovia trencar aquestes conspiracions mitjançant un vigorós exercici del poder popular.

Aquesta concepció genèrica de la dictadura del proletariat —que Marx va recollir del jacobí Blanqui— no ha perdut vigència. L'experiència demostra que per a revertir el despotisme del capital resultarà indispensable recórrer a respostes populars contundents. Però aquesta constatació no aclareix el model polític d'una transició socialista.

Igual que el variat règim burgès (monarquia, autocràcia, feixisme, bonapartisme, constitucionalisme), un procés postcapitalista podria assumir múltiples formes. I en aquest nivell de l'anàlisi, l'ús del terme "dictadura del proletariat" perd rellevància. Només defineix la base de classe de l'estat, sense clarificar molt les formes de govern. Algunes versions van presentar en el passat la dictadura del proletariat com una administració exempta de lleis. Però aquesta caracterització contradiu el propòsit socialista de transparentar el sistema polític. L'absència (o vaguetat) de regles només obre el camí cap al despotisme. Per a evitar aquest perill

TAMPOC LA SUBSTITUCIÓ DE LA DICTADURA DEL PROLETARIAT PER ALGUNA NOCIÓ MÉS DIGERIBLE —COM “GOVERN OBRER O DELS TREBALLADORS”— RESOL ELS PROBLEMES

cal compatibilitzar l'exercici fort i controlat del poder amb procediments que expressin consens entorn de les fites igualitàries de la nova societat.

Però hi ha altres raons per a substituir l'estendard de la dictadura del proletariat per la bandera de la democràcia socialista. El primer terme ha perdut la connotació positiva que presentava en l'època de Marx o Lenin, com opció enfront de l'autocràcia, i ha quedat en canvi associat al totalitarisme que va prevaler a l'URSS.

Com en les últimes dues dècades s'han registrat, a més, grans victòries democràtiques a Llatinoamèrica i Europa del Sud hi ha una generalitzada identificació del terme “dictadura” amb qualsevol tirania militar. Aquesta associació és tan forta que molt pocs socialistes esmenten la dictadura del proletariat en la seva activitat política quotidiana. A tot estirar preserven el concepte per a les discussions en els petits àmbits de l'esquerra, però front el gran públic esbiaixen aquesta consigna¹⁵.

Altres autors consideren necessari preservar la consigna de la dictadura del proletariat per a evitar la involució política de la socialdemocràcia o de l'eurocomunisme¹⁶. Però obliden que no és el manteniment o abandonament de certa fórmula el que determina la fidelitat a una estratègia socialista. Per exemple, els tirans estalinistes reivindicaven la dictadura del proletariat implementant una pràctica nefasta per a la lluita emancipatòria.

Tampoc la substitució de la dictadura del proletariat per alguna noció més digerible —com “govern obrer o dels treballadors”— resol els problemes. En lloc d'oferir una “accepció popular” del controvertit terme, aquesta substitució porta a jugar amb les paraules.

En la tradició de la III Internacional, els dos conceptes en debat perseguïen objectius específics. Mentre que la dictadura del proletariat al·ludia

---

15. Un exemple d'aquesta dualitat —entre reivindicació genèrica de la democràcia en certs àmbits i defensa de la dictadura del proletariat en altres— són els textos de Pablo Rieznik: “La FUBA es la democràcia”, *Página 12*, 24-11-2006 i “En defensa del catastrofisme”, a *En defensa del marxismo*, n.º 34, Buenos Aires, 19-10-2006.

16. Claudia Cinatti i Emilio Albamonte, “Más allá de la democràcia liberal y el totalitarismo”, a *Estrategia Internacional*, n.º 21, Buenos Aires, setembre de 2004.

a processos revolucionaris en curs, la crida a formar governs dels treballadors convocava a forjar coalicions obreres per a desplaçar els partits burgesos del govern. Suggerien opcions polítiques diferents per a promoure ruptures amb el règim capitalista.

L'èmfasi de la dictadura del proletariat —com un règim transitori de força— presenta erròniament un projecte alliberador en funció de les seves potencials adversitats. Oblida que l'ús de la coerció per a sostenir una transformació social no és una peculiaritat del socialisme. Ha estat la norma de totes les revolucions i és un principi que les constitucions burgeses lateralment accepten, en autoritzar retallades de les llibertats públiques en circumstàncies de commoció o guerra.

Accentuar la importància de la democràcia en un projecte socialista no és una arbitrarietat, ja que obeeix a la profunda expansió del sentiment democràtic contemporani. Reconèixer aquesta ampliació no és una capitulació, sinó un indicatiu de realisme. L'estendard de la democràcia plena no només és vital per al socialisme, sinó que a més gaudeix de gran consens actual, i per aquesta raó l'*establishment* ho manipula. La millor resposta davant d'aquesta utilització és desemmascarar els enganys i no negar de la democràcia.

PARTIT ÚNIC O PLURALISME?

La preeminència d'un sistema pluripartidista o de partit únic constitueix altre aspecte clau del model socialista. El col·lapse de l'esquema piramidal que va regir a l'"ex camp socialista" ha despres-tigiat la tesi que postulava el lideratge exclusiu d'una organització en la transició postcapitalista.

En el cas de l'URSS i Europa Oriental, aquest monopoli del poder va facilitar la restauració del capitalisme quan les burocràcies que dirigirien aquests partits van decidir reconvertir-se en classes dominants. Amb moltes diferències de temps i estratègies, aquesta mateixa involució s'està repetint a la Xina. En certs països, el pluripartidisme formal només complementava aquesta deformació, amb la presència d'organitzacions fantasmagòriques, que eren dictades des del poder central. La democràcia socialista implica diversitat real de partits, llibertat d'expressió i contraposició efectiva de projectes que expressin els diferents sectors de la població.

Algunes deformacions del monopartidisme provenen de la generalització abusiva de l'experiència bolxevic. La primera revolució socialista va induir assajos de repetició, que van oblidar les singularitats i els errors d'aquesta gesta. La idea de crear un sistema de partit únic mai no va figurar en el projecte inicial de Lenin. Va ser un resultat de la guerra civil, l'agressió imperialista i el fracàs de la revolució a Europa. Encara que era una mesura transitòria, destinada a defensar el poder soviètic enfront de les forces invasores, va ser teoritzada com una regla de tota transició socialista. Es va transformar la necessitat en virtut, afavorint un dogma que va ser sacralitzat durant dècades.

Trotsky va ser la primera víctima d'aquests errors. Després d'oposar-se durant anys al partit centralitzat que pregonaven els bolxevics, va

canviar de parer i va proclamar la necessitat de suprimir totes les organitzacions adverses a aquest lideratge. Les atrocitats de Stalin el van convèncer posteriorment de la necessitat del pluripartidisme en una democràcia soviètica. En aquesta revisió també va qüestionar el principi d'homogeneïtat política de les classes populars en una societat postcapitalista. Va reivindicar la conveniència de canalitzar la varietat d'opinions en partits diferenciats¹⁷.

El multipartidisme és un principi essencial de la democràcia socialista, encara que la seva aplicació sigui molt complexa durant els períodes d'enfrontament més durs amb les classes opressores. La història demostra fins a quin punt és brutal la resistència que oposen aquestes minories. Però també indica que l'èxit de la resposta popular depèn de la capacitat dels revolucionaris per a mantenir l'aval majoritari de la població. Aquesta sustentació no pot preservar-se en el mitjà termini amb règims dictatorials. El gran desafiament d'una transformació anticapitalista és afrontar les conspiracions capitalistes, perfeccionant alhora la democràcia socialista.

---

17. Aquestes posicions estan exposades a León Trotsky, *Terrorismo y comunismo*, Ed. Júcar, Madrid, 1977, y a León Trotsky, *La revolución traicionada*, Ed. Fontamara, Barcelona, 1977 (cap. 10).

CUBA I VENEÇUELA

Aquestes observacions són importants per a l'avenir de Cuba perquè aquest futur es dirimeix entorn de tres opcions: mantenir el sistema actual, introduir el constitucionalisme burgès o gestar el pluripartidisme socialista. El rerefons d'aquesta reorganització serà la restauració capitalista —que impossibilitaria la democràcia substancial— o la renovació socialista que facilitaria aquesta fita.

El context d'aquestes opcions ha canviat significativament en comparació amb la dècada passada. La gran adversitat per a aprofundir el rumb socialista ja no és el col·lapse econòmic, l'aïllament internacional, l'auge del neoliberalisme o l'ensulsiada de l'URSS. Les dificultats es concentren en la potencial apatia de la població. Aquesta indiferència alimenta les tendències a la corrupció i als privilegis, que acumulen els interessats en una involució capitalista.

Però allò important és registrar que aquestes tensions ja no s'inscriuen en el marc internacional advers dels anys 90. Es processen en el propici context que han creat les rebel·lions populars a Amèrica Llatina i l'ascens de nous governs nacionalistes radicals. La reculada de l'imperialisme, el desprestigi del neoliberalisme i els nefasts resultats de la restauració a Rússia o Europa Oriental afermen aquest context favorable.

Qualsevol reflexió sobre la renovació socialista exigeix reconèixer primer l'excel·lent fet de supervivència que ha assolit la revolució cubana durant l'última dècada. Sense comprendre les arrels d'aquest extraordinari mèrit, no és possible entendre les enormes diferències qualitatives que sempre van distingir Cuba de l'URSS. Aquesta incomprensió porta a visions om-

brívols o freturoses d'opció, que no suggereixen camins per a gestar el pluralisme socialista¹⁸. En aquesta anàlisi, mai s'ha d'oblidar la situació que afronta una petita illa assetjada pel colós imperialista. Aquest assetjament determina que els ritmes i les formes de liberalització política siguin compatibles amb les restriccions que imposen les conspiracions del Pentàgon.

El debat sobre el partit únic ha estat també actualitzat per la crida de Chávez a conformar una organització política que encapçali el procés bolivarià. No és una crida a reproduir el model monopartidari de l'URSS, ni a eliminar la presència de múltiples organitzacions.

Proposa aglutinar sota un comandament únic als partidaris del procés actual i no tanca el camí cap al pluralisme socialista del futur. En la conjuntura actual, aquesta iniciativa se situa en el centre de la gran disputa entre avançar cap a un curs anticapitalista o congelar les transformacions a favor d'un model capitalista¹⁹.

En el camp de l'esquerra hi ha legítimes prevencions contra aquest esquema. Hi ha seriosos interrogants sobre la vida política interna d'aquesta organització, en un marc de manejos des de dalt i exigències de submissió al rumb oficial²⁰. Però també han aparegut qüestionaments erronis.

---

18. El primer enfocament l'exhibeix Castillo i el segon Paz Ortega, front a una avaluació més positiva y realista de Konrad. Jean Castillo, "La sucesión a la tete de la revolution". Paz Ortega Maneul, "Battaille des idees". J. Konrad, "La société cubaine", *Inprecor*, n.º 523-524, París, Desembre de 2006-gener de 2007.

19. Aquestes opcions són exposades per Rafael Bernabé, "Partido, Estado y Socialismo", RSIR, Dossier 34, febrer de 2007.

20. Edgardo Lander, "¿Aborto del debate sobre el socialismo del siglo XXI?", *Aporrea*, 25 de desembre de 2006, y Margarita López Maya, "Cada quién con sus anteojos", *Aporrea.org*, 11 de febrer de 2007.

AQUEST ASSETJAMENT DETERMINA QUE ELS RITMES I LES FORMES DE LIBERALITZACIÓ POLÍTICA SIGUIN COMPATIBLES AMB LES RESTRICCIONS QUE IMPOSEN LES CONSPIRACIONS DEL PENTÀGON

Alguns autors sostenen que el partit únic forma part d'una ideologia estatal, oposada a la tradició llibertària dels moviments socials. Uns altres identifiquen l'època dels partits amb el segle XX i la nova centúria amb els moviments socials. També afirmen que el primer tipus d'organitzacions porta a la professionalització dels polítics i genera intermediacions innecessàries²¹.

Aquests enfocaments no tenen en compte la complementarietat entre moviments i partits, i tampoc desentranen els interessos socials en joc. Hi ha tants moviments reaccionaris com partits progressistes i viceversa, ja que els defensors del capitalisme i els promotors de la seva eradicació actuen en ambdues modalitats d'agrupaments. El partit no és una estructura perillosa. Conformava un tipus d'organització necessària per a la lluita pel poder, que no pot ser reemplaçada per articulacions que canalitzin reivindicacions parcials o sectorials dels oprimits (desocupats, indígenes, camperols, dones). Aquestes diferències qualitatives es dilueixen quan certs moviments es converteixen en partits, mantenint la seva denominació original. També en els episodis electorals decisius es corrobora que els moviments no substitueixen els partits. Aquests esdeveniments han estat decisius en el sorgiment de diversos governs nacionalistes-radicals.

La rellevància dels partits no desmenteix el seu desprestigi, ni suposa reivindicar l'avantguardisme o l'auto-proclamació sectària, que caracteritza moltes organitzacions petites d'esquerra. Els partits són útils en la mesura que contribueixen al desenvolupament de la consciència socialista i al processament col·lectiu de les experiències de lluita. Són organitzacions que aporten fonaments per a un futur règim polític socialista. Objectar la seva existència equival a postular en els fets alguna forma d'unanimitat forçada, contrària a l'objectiu de la democràcia plena.

---

21. Pablo Dávalos, "Socialismo del siglo XXI, un discurso de Estado", *Eutsi.org*, 6 de febrer de 2007. Roberto López Sánchez, "Puede ocurrir una profunda crisis política dentro del chavismo", *Aporrea.org*, 21 de desembre de 2006.

ELS PROBLEMES DEL CONSELLISME I

La democràcia socialista pressuposa no només multipartidisme, sinó també sufragi i representació indirecta. Aquests mecanismes es van gestar al costat del capitalisme, però sobreviuran a les seves restrictives condicions d'aparició històrica. Igual que altres assoliments universals de la civilització, aquests dispositius seran qualitativament transformats pel socialisme. Aquesta recuperació no va ser considerada pels líders de la Revolució russa, que es van inspirar en la Comuna de París per a promoure el model consellista que va avortar la tirania stalinista. L'escassa durada d'aquest experiment —reivindicat actualment per diversos corrents de l'esquerra— fa molt difícil la seva avaluació. Igual que la democràcia socialista, aquesta proposta constitueix només una hipòtesi, que s'ha d'analitzar en funció de la seva congruència amb el propòsit d'erigir una societat emancipada.

Les dificultats que genera la conversió d'organismes populars —creats per a enderrocar un règim opressor— en estructures estatals es van albirar abans de l'escomesa stalinista. Aquests problemes van quedar aombrats per l'extraordinari impacte de la Revolució russa, que també va diluir les diferències dels soviets amb la Comuna de París. Aquest precedent es va inspirar en la tradició federalista proudhoniana d'organització comunal i incloïa el principi republicà del sufragi universal. En canvi, el seu equivalent soviètic es va forjar als llocs de treball de la classe obrera i es va estendre per la guerra als soldats i camperols. El pilar d'aquest sistema no va ser el territori, sinó les fàbriques i l'exèrcit. Lenin va intentar gestar un sistema polític a partir dels organismes que van consumir l'èxit de la revolució. Semblava lògic continuar la transició socialista institucionalitzant el funcionament d'aquestes estructures. Però aquest projecte

ELS CONSELLS ENFRONTEN TOTES LES DIFICULTATS DE FUNCIONAMENT QUE AFECTEN LA DEMOCRÀCIA DIRECTA EN SOCIETATS ESTESES, COMPLEXES I NOMBROSES

pressuposava un accelerat procés d'extinció de l'estat, que convertiria els soviets en els precedents immediats de la societat comunista. El líder bolxevic esperava concretar aquesta vertiginosa transició socialista amb la sustentació de la democràcia directa. No van descartar el pluralisme i la representació indirecta per "la seva predisposició tirànica", sinó per la seva entusiasta expectativa en aquesta evolució. La seva aposta va topar amb l'endarreriment, l'aïllament i la devastació que va patir la naixent Unió Soviètica. En vista del que va passar, cal suposar que en un escenari més favorable tampoc seria factible aquesta accelerada dissolució de l'estructura classista.

Els consells enfronten totes les dificultats de funcionament que afecten la democràcia directa en societats esteses, complexes i nombroses. L'esquema cantonal –que prescindeix de la delegació– és poc viable en qualsevol conglomerat urbà del segle XXI.

Però, a més, resulta inconvenient eludir la representació indirecta. La substitució del sufragi per esquemes piramidals de delegats no transparenta l'acció política, sinó que genera fortes tendències a la centralització, la burocràcia i la primàcia de grups d'interès, en els nivells intermedis d'aquesta estructura. La idealització dels soviets com a realització de la democràcia autèntica omet aquests obstacles²².

---

22. Per exemple, en la visió de Basilio Abramo "Sobre la democràcia participativa o una nueva forma ingeniosa de engañar a los trabajadores", a *Estrategia Internacional*, n.º 17, Buenos Aires, tardor de 2001.

ELS PROBLEMES DEL CONSELLISME II

Freqüentment s'afirma que Marx, Engels o Luxemburg van postular l'esquema consellista, oblidant que també van considerar altres opcions i que aquesta invocació d'autoritat no tanca el problema. També es planteja que el model va debutar reeixidament el 1917 i va ser distorsionat el 1923, com si tot l'ocorregut abans i després d'aquest interludi mític manqués d'importància. No és molt productiu qüestionar els elements històricament progressius de la ciutadania (sufragi, drets polítics, representativitat, igualtat davant la llei, justícia independent, separació de poders), sense aclarir què es proposa a canvi. Alguns analistes –que afronten amb serietat el tema– estimen que el model territorial-comunal podria prevaler en el futur sobre els soviets, com a conseqüència de la relocalització fabril que està remodelant la classe obrera a escala global. Observen una eventual anticipació d'aquesta tendència en certes revoltes populars recents (com L'Alto a Bolívia)²³. Però d'aquests esdeveniments no sorgeix cap indici de viabilitat dels consells com pilars d'un sistema polític socialista. La història només ha corroborat la necessitat d'aquests organismes per a concretar un gir anticapitalista, però no hi ha indicis dels seus avantatges per a erigir una societat socialista. Alguns autors estimen que la instauració de formes parlamentàries constituiria una regressió, enfront del poder popular sorgit en un procés revolucionari²⁴. Però ometen que les estructures polítiques que calen per a consumir aquesta revolta, no són idèntiques a les que

---

23. Alex Callinicos, "Alternativas al neoliberalismo", Memoria 211, Mèxic, setembre de 2006, y "El doble poder a les nostres mans", *Socialist Worker*, Londres, 6-1-2007.

24. Aquest qüestionament va contra la nostra tesi: Chris Harman, "Making sense of socialism today", *International Socialism*, n.º 108, Londres, 17 d'octubre de 2005.

ALTRES ENFOCAMENTS ASSENYALEN QUE EL MODEL SOVIÈTIC ÉS INSUBSTITUIBLE PER A PERMETRE EL ROL DIRIGENT DEL PROLETARIAT EN UNA TRANSFORMACIÓ SOCIALISTA

calen per a edificar el nou sistema. Distingir entre ambdues funcions és important, perquè alguns organismes que són vitals per a etapes convulsives perden utilitat en els períodes de major estabilitat.

El protagonisme popular és molt diferent en ambdues situacions perquè la predisposició de les masses a actuar vigorosament es modifica i la finalitat originària dels soviets, consells o comunes s'altera. Reconèixer aquesta dinàmica no implica postular cap trànsit legislatiu, pacífic o socialdemòcrata al socialisme. Aquest salt anticapitalista requerirà un camí de ruptures revolucionàries. Però el debat no gira entorn d'aquest curs, sinó de la naturalesa del sistema polític socialista. Són dos temes enllaçats, però no idèntics, i en l'actualitat és tan important definir estratègies de poder com esclarir projectes de funcionament del règim anhelat. Altres enfocaments assenyalen que el model soviètic és insubstituïble per a permetre el rol dirigent del proletariat en una transformació socialista. Destaquen que, en l'antecedent rus, els consells van situar la classe obrera en aquest lloc²⁵. Però obliden que les circumstàncies específiques de 1917 no van crear un principi inamovible d'estratègia socialista. La revolució bolxevic exigiria l'hegemonia de la classe obrera enfront d'una voluble massa camperola, en un país imperial endarrerit, convulsionat per la guerra i desintegrat per segles de autocràcia.

Altres processos revolucionaris van assumir formes molt diferents, amb intervencions més actives dels camperols (Xina), perllongades guerres populars (Vietnam) o epicentres en la resistència antiimperialista (Cuba).

Aquesta varietat confirma que existeixen múltiples camins cap a la transformació anticapitalista i també que en el seu desenvolupament els explotats tenen un paper estratègic dintre de la massa dels oprimits. Però aquesta centralitat no queda resumida en la restrictiva consigna que planteja la "conducció de la revolució per part de la classe obrera". El major problema no és proclamar aquest lideratge, sinó identificar-lo amb la sobre-representació del proletariat i una retallada dels drets polítics que

---

25. Gastón Gutiérrez, "Nuevos argumentos para viejos reformismos. Una polémica con Daniel Bensaid", *Lucha de Clases*, n.º 6, Buenos Aires, juny de 2006.

corresponen a la resta d'oprimits. En aquest cas es postula una modalitat de vot qualificat, que és totalment incompatible amb les aliances populars i els principis igualitaris que exigeix el socialisme.

UNA SÍNTESI AMB HISTÒRIA

La democràcia socialista reprèn l'amplitud de criteri que van demostrar Marx i Engels. Ambdós teòrics van observar amb atenció els esquemes territorials de democràcia directa (Comuna de París) i les modalitats de representativitat indirecta, sorgides de la lluita pel sufragi universal (Anglaterra) i l'acció parlamentària (Alemanya). Es van guiar pel curs real dels esdeveniments i van mantenir un estret contacte amb els moviments socials existents (cartistes, comuners, socialdemòcrates). Aquestes actituds indiquen criteris per a actuar en el segle XXI.

També Luxemburg va mantenir diverses posicions enfront del dilema soviets/parlament. Va postular un enfocament consellista, però també va ressaltar el significat de les conquestes democràtiques assolides pels socialistes. Aquesta postura explica la seva crítica a la prescindència bolxevic d'una assemblea constituent per a legitimar el règim creat el 1917. També va determinar el seu qüestionament a les restriccions imposades durant aquesta gesta als partits i a les llibertats públiques²⁶.

Des d'una apassionada actitud de defensa de la revolució, Luxemburg va objectar la desqualificació de la representació electoral i l'ús del terror. Va distingir aquest deplorable recurs —que desmoralitza i impedeix el creixement polític de les masses— de la necessària violència que acompanya tota transformació anticapitalista. Però no va vacil·lar a denunciar també l'alineament contrarrevolucionari de la socialdemocràcia i la seva violenta repressió dels embrionaris consells creats durant la revolució alemanya de 1918. No va estar lligada al dogmatisme soviètic, però tampoc es va situar en el pol oposat de la conciliació reformista.

---

26. Rosa Luxemburg, "La Revolución rusa", a *Obras escogidas*, tom 2, Ed. Ayuso, Madrid, 1978.

EL DEBAT SOBRE LA DEMOCRÀCIA SOCIALISTA VA QUEDAR POLARITZAT DURANT DIVERSES DÈCADES ENTRE EL CONSELLISME (ASSOCIAT AMB LA REVOLUCIÓ) I LA REPRESENTACIÓ INDIRECTA (IDENTIFICADA AMB LA CAPITULACIÓ SOCIALDEMÒCRATA)

Luxemburg aporta la millor síntesi entre acció revolucionària i promoció de la sobirania popular que necessita un projecte contemporani de democràcia socialista. Però convé recordar que també Lenin va defensar diferents cursos per a un règim socialista abans d'octubre. Després d'aquest desenllaç va enfrontar la dura escomesa que la socialdemocràcia va perpetrar contra la revolució amb l'estendard de la democràcia. En aquest dur context, Lenin va desplegar una crítica indiscriminada contra el constitucionalisme i va minimitzar les conquestes democràtiques contingudes en aquest sistema.

Aquest aspecte va aflorar en la seva pròpia polèmica posterior contra "la malaltia infantil" dels esquerrans, que rebutjaven tota intervenció parlamentària. L'adequació a les circumstàncies canviants va ser un tret dels líders bolxevics, que es va observar també en el gir de Trotsky des del partit únic al pluripartidisme. El debat sobre la democràcia socialista va quedar polaritzat durant diverses dècades entre el consellisme (associat amb la revolució) i la representació indirecta (identificada amb la capitulació socialdemòcrata). Aquesta antinòmia va començar a superar-se a finals dels 70, sota l'impuls de diversos teòrics marxistes —com Miliband, Poulantzas o Mandel— que des de postures molt diferents van aportar noves bases per a un projecte de democràcia socialista. Van realçar el caràcter substancial, representatiu, participatiu, pluralista i multipartidari d'aquest sistema²⁷. Aquesta proposta va perdre interès durant l'ascens del neoliberalisme i l'ensorrament de l'URSS, però tendeix actualment a recuperar influència, especialment a Amèrica Llatina.

---

27. Nicos Poulantzas, *Estado, poder y socialismo*, Siglo XXI, Mèxic, 1979. Ralph Miliband, *Socialismo para una época de escépticos*, Siglo XXI, Mèxic, 1997. Ernest Mandel, *El poder y el dinero*, Siglo XXI, Mèxic, 1994.

SENTITS I DIFICULTATS

La construcció d'una democràcia socialista haurà d'integrar aspectes parcials de diverses experiències contemporànies. Absorbirà elements del constitucionalisme, dels esbossos de la democràcia participativa, dels intents de democràcia directa i de les dificultats del consellisme. Però mai no haurà de perdre de vista que els oprimits són els artífexs d'un projecte centrat en l'eradicació del capitalisme.

Confiar en l'acció de les masses és la condició per a gestar un sistema polític no elitista. Aquesta intervenció no segueix una línia recta i inclou múltiples deformacions (divisions, rancúnies, despolitització), però és l'única via d'experimentació cap a l'acte-govern. Si es temen els efectes d'aquesta irrupció —que sempre adopta formes sorprenents i desmanegades— el projecte socialista no sortirà a la superfície.

Aquest programa és irrealitzable sota el capitalisme, però no es consumarà automàticament amb la superació d'aquest sistema. Tampoc sorgirà del soterrament del passat, ni de l'expectativa romàntica de gestar un món màgic des del no res. El nou règim haurà de conjugar innovacions amb herències i enllaçarà els diferents mecanismes de la democràcia directa i indirecta.

És important reconèixer també que la futura democràcia socialista serà un sistema contradictori i ple de tensions. No materialitzarà l'harmoniosa estació final del progrés humà que es va imaginar en el passat. El gran canvi es verificarà en el processament i no en la inexistència d'aquests conflictes. La pròpia participació popular és un tema controvertit. Aquesta presència augmentaria qualitativament amb la reducció de les desigualtats socials, la millora del nivell de vida i l'existència de més

AQUEST PROGRAMA ÉS IRREALITZABLE SOTA EL CAPITALISME, PERÒ NO ES CONSUMARÀ AUTOMÀTICAMENT AMB LA SUPERACIÓ D'AQUEST SISTEMA. TAMPOC SORGIRÀ DEL SOTERRAMENT DEL PASSAT, NI DE L'EXPECTATIVA ROMÀNTICA DE GESTAR UN MÓN MÀGIC DES DEL BUIT

temps disponible per als assumptes de la col·lectivitat. Però no serà senzill assegurar una participació perdurable, que expressi sempre impulsos voluntaris aliens a les pressions dels dirigents.

En la tradició republicana es reconeix l'existència d'un conflicte entre l'ideal cívic (heroisme militar, treball voluntari, compromís ciutadà) i el desenvolupament personal. En l'univers socialista aquesta mateixa tensió oposa l'acció militant amb el repleguament a la vida privada. Aquest dilema expressa la complexa individualitat contemporània i obliga a concebre simultàniament mecanismes de participació i delegació. Incidir sobre els processos polítics —amb el dret a no actuar— hauria de constituir un tret de la democràcia socialista. Aquesta norma s'assentaria en el nou consens creat entorn dels principis d'igualtat. En lloc d'intentar arribar a l'ideal de perfectibilitat humana que va llegar la Il·lustració, es promouria un individualisme socialitzat, és a dir, desenvolupaments de subjectes molt diferenciats, però associats en un projecte comú de cooperació, equitat i solidaritat.

La democràcia plena és realitzable sota el socialisme i ha de ser reivindicada sense prevencions ni reserves. La construcció de la nova societat ja no enfronta limitacions de recursos materials. L'obstacle actual és la vigència d'un règim d'explotació, competència i benefici, que no tolera la igualtat. La democràcia socialista és una opció enfront d'aquest sistema, i la seva discussió actual a Amèrica Llatina concentra les polèmiques més fructíferes i apassionants de la nostra època.

BIBLIOGRAFIA

- Ricardo Alarcón de Quesada, *Cuba y la lucha por la democracia*, Editorial de Ciencias Sociales, La Habana, 2005.
- Perry Anderson, *Las antinomias de Antonio Gramsci*, Ed. Fontamara, Barcelona, 1981.
- Carlos Arabe, "Dossier Bresil: Le parti des travailleurs et le projet socialiste", a *Inprecor*, n.º 443-444, París, gener-febren de 2000.
- Valerio Arcary, "A polemica sobre a democracia" en www.pstu.org, setembre de 2006.
- Hannah Arendt, "Una heroína de la revolución", a *El desafío de Rosa Luxemburgo*, Proceso, Buenos Aires, 1972.
- Antoine Artous, Dominique Mezzi, Catherine Samary. "Democratie et socialisme autogestionnaire", a *Critique Communiste*, n.º 175, París, primavera de 2005.
- Antoine Artous, "Democracia y emancipación social", a *Venezuela Socialista*, n.º 1, Caracas, abril de 2005.
- Michele Barret, "Ideología, política, hegemonía", a Slavoj Žižek, *Ideología: un mapa de la cuestión*, Fondo de Cultura Económica, Buenos Aires, 2003.
- Daniel Bensaïd, "Sur le retour de la question strategique", *Critique Communiste*, n.º 181, París, noviembre de 2006.
- Daniel Campione, "Rosa Luxemburgo: pasado y presente en la inescindible articulación entre socialismo y democracia", a *Pensamiento y acción por el socialismo*, Fisip, RIS, CLACSO, Buenos Aires, 2005.
- Fernando Claudín, *Eurocomunismo y socialismo*, Siglo XXI, Madrid, 1977.

- Robert Dahl, *La Poliarquía. Participación y oposición*, Tecnos, Madrid, 1971.
- Pablo Dávalos, "Dilemas electorales de la CONAIE", *La Jornada*, 14-4-06.
- Neil Davidson, "How revolutionary where the bourgeois revolutions?", a *Historical Materialism*, Londres, 2005.
- Homar Garcés, "El socialismo del siglo XXI", *Argenpress*, 31-1-06.
- Franck Gaudichaud, "El Chile actual y la democracia", *Rebelión*, 28-1-07.
- Renata Gonçalves. "Ciudadanía–Clases populares", *Herramienta*, n.º 27, Buenos Aires, octubre de 2004.
- Miguel Ángel Hernández Arévalo, "La revolución no se detiene", *Venezuela Socialista*, gener-març de 2006.
- Claudio Katz, "Pasado y presente del reformismo", *Herramienta*, n.º 32, Buenos Aires, juny de 2006.
- John Knief, "Rosa Luxemburgo viviente", a *El desafío de Rosa Luxemburgo*, Proceso, Buenos Aires, 1972.
- Néstor Kohan, "Rosa Luxemburgo y la reflexión marxista sobre el poder", *Pensamiento y acción por el socialismo*, Fisip, RIS, CLACSO, Buenos Aires, 2005.
- Eustache Kouvélakis, "Critique de la citoyenneté", Lefort et Balibar. *Contretemps*, n.º 9, París, febrer de 2005.
- Eustache Kouvélakis, "Critique de la citoyenneté", Marx et la question juive. *Contretemps*, n.º 10, París, maig de 2004.
- Lenin, "Notas" a Rosa Luxemburgo, *Obras escogidas*, tom 2, Ediciones Pluma, Buenos Aires, 1976.
- Margarita López Maya, "¿Del capitalismo rentista a cuál socialismo del siglo XXI?", *Aporrea*, 1-4-07.
- Isabel María Loureiro, *Rosa Luxemburg: os dilemas da ação revolucionária*, Fundação Editoria da UNESP, Sao Paulo, 2004.
- C. B. Macpherson, *La democracia liberal y su época*, Alianza Editorial, Madrid, 1981.
- Ernest Mandel, *Crítica del eurocomunismo*, Fontamara, Barcelona, 1982.

- Ernest Mandel, *Trotsky como alternativa*, Xamá editora, Sao Paulo, 1995.
- Jesús Ramírez Cuevas, "Ex guerrilleros que llegan al poder por vía democrática", Suplemento de *Masiosare*, n.º 423, 29-1-2006.
- François Sabado, "Stratégie révolutionnaire", *Critique Communiste*, n.º 179, París, març de 2006.
- Emir Sader, "La derecha no se equivoca", *Página 12*, 29-9-2006.
- Christiane Schulte, "Democracia participativa a nivel municipal", *Pensamiento y acción por el socialismo*, FISIP, RIS, CLACSO, Buenos Aires, 2005.
- José Antonio Soto Rodríguez, "El marxismo y la democracia", *Herramienta*, n.º 32, juny de 2006.
- Jacques Texier, "Révolution et démocratie dans la pensée politique de Marx", a *Cent ans de marxisme*, Congrés Marx International, PUF, París, 1996.
- Rey M. Thwaites, "La noción gramsciana de hegemonía en el convulsionado fin de siglo", *Gramsci mirando al sur*, Kohen y asociados internacional, Buenos Aires, 1994.
- Enzo Traverso, "Pour un antitotalitarisme de gauche", *Critique Communiste*, n.º 165, París, hivern de 2002.
- León Trotsky, "Luxemburgo y la Cuarta Internacional", a Rosa Luxemburgo, *Obras escogidas*, tom 2, Ediciones Pluma, Buenos Aires, 1976.
- Gabriel Vitullo, "Teorías alternativas da democracia. Un análise comparada", Universidad Federal do Rio Grande Do Sul, Porto Alegre, 1999.
- Mary Alice Waters, "Introducción" a Rosa Luxemburgo, *Obras escogidas*, Ediciones Pluma, Buenos Aires, 1976.
- Ellen Wood Meiksins. "Estado, democracia y globalización", a *La teoría marxista hoy. Problemas y perspectivas*, CLACSO.

